

بازتاب هویت ملی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای در سیاست‌های کلان برنامه ششم توسعه

دریافت: ۱۳۹۷/ ۱۲ / ۱۸

پذیرش: ۱۳۹۸/ ۲ / ۴

اصغر افتخاری^۱

محمد رضا عبد نصراللهی^۲

امیرحسین ابراهیم یزدی^۳

چکیده

نظام‌های سیاسی به‌منظور تأمین اهدافشان نیازمند داشتن منابعی راهبردی هستند که بتواند نیروی لازم برای مقابله با موانع و حرکت در مسیر پیشرفت را تأمین نمایند. در این میان منابع نرم‌افزاری از قبیل هویت ملی دارای اعتبار و اولویت نخست هستند. به همین خاطر است که در اسناد بالادستی کشورهای مختلف به این موضوع پرداخته شده است. از این منظر سؤالی که برای نگارندگان مطرح شده آن است که: موضوع هویت ملی در سیاست‌های کلان برنامه ششم توسعه – ابلاغی از سوی مقام معظم رهبری – چگونه بازتاب یافته است؟

اهمیت بررسی چگونگی بازتاب هویت ملی در سیاست‌های توسعه ایران از آن جهت است که در صورت عدم بازتاب مطلوب مؤلفه‌های هویتی در این سیاست‌ها، جامعه ایران به تدریج دچار بحران هویتی خواهد شد. از آنجاکه تعیین خط‌مشی و سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی بر عهده مقام رهبری است، این نوشتار کوشیده است مفهوم هویت ملی را از منظر آیت‌الله خامنه‌ای تبیین کرده و مؤلفه‌های آن را استخراج کند. سپس آن را نسبت به سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه به‌عنوان سیاست فعلی توسعه در ایران مورد بررسی قرار دهد. روش استفاده‌شده در این پژوهش روش تحلیل محتوا است. این مقاله به‌صورت اکتشافی بوده و به همین دلیل فرض خاصی مدنظر نگارندگان نیست.

^۱. دانشیار گروه علوم سیاسی دانشگاه امام صادق (ع).
eftekhari@isu.ac.ir

^۲. دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و علوم سیاسی دانشگاه امام صادق (ع)، (نویسنده مسئول).

Mrnasrollahi72@gmail.com

^۳. دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و علوم سیاسی دانشگاه امام صادق (ع).
e.yazdi91@gmail.com

واژگان کلیدی: هویت، هویت ملی، آیت‌الله خامنه‌ای، برنامه ششم توسعه، جمهوری اسلامی ایران.

مقدمه

یکی از شیوه‌های شناخت سیاست‌های فرهنگی - هویتی، بررسی اسناد بالادستی است. با استفاده از این روش می‌توانیم اصول، ارزش‌ها و آرمان‌های نهفته در این اسناد را بشناسیم. اسنادی که به دنبال تحقق و تأمین هرچه بیشتر منافع ملی هستند. یکی از این اسناد بالادستی مهم، سیاست‌های کلان توسعه پنج‌ساله است. هنگامی که سخن از توسعه به میان می‌آید بسیاری این مطلب به ذهنشان متبادر می‌شود که منظور از توسعه، مسیر پیشرفتی است که مغرب زمین پیموده است. تجربه نشان داده است بسیاری از کشورها با پیروی از این مسیر، به تدریج مؤلفه‌های هویتی خویش را ازدست‌داده و ذیل فرهنگ و تمدن غرب قرار گرفته‌اند؛ بنابراین این نکته در ذهن نگارندگان شکل گرفت که آیا مؤلفه‌های هویت ملی در برنامه توسعه ایران (مورد مطالعاتی برنامه ششم توسعه) لحاظ شده است یا آن‌که این اسناد بدون در نظر گرفتن این مقوله نگارش یافته و در صورت اجرای آن ایران نیز درگیر بحران هویت در آینده خواهد شد.

اصل (۱۱۰) قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران تعیین خط‌مشی و سیاست‌های کلی نظام را بر عهده مقام رهبری قرار داده است. به همین دلیل برای بررسی مؤلفه‌های هویت ملی در سیاست‌های توسعه‌ای ایران به تعریف هویت ملی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای مراجعه کرده و چگونگی بازتاب آن را بر سیاست‌های کلان برنامه ششم توسعه که در حال حاضر در حال اجراست مورد بررسی قرار دادیم. آیت‌الله خامنه‌ای در مورد اهمیت هویت ملی خطاب به مسئولان نظام می‌فرمایند: «اگر بخواهیم ظرفیت‌های کشور را به فعلیت برسانیم و از آن‌ها بهره‌برداری بکنیم، احتیاج داریم که اولاً ملاک‌های تصمیم‌گیری‌مان را مشخص کنیم و آن‌ها را درست انتخاب کنیم. خب، ملاک تصمیم‌گیری چیست؟ طبعاً آن حرف کلی که در اینجا وجود دارد، منافع ملی است؛ یعنی ملاک تصمیم‌گیری برای دولت‌ها، تأمین منافع ملی است، نکته اساسی که مورد نظر بنده است و می‌خواهم عرض بکنم، این است که منافع ملی آن‌وقتی منافع ملی هستند که با هویت ملی ملت ایران، با هویت انقلابی ملت ایران در تعارض نباشند. آن‌وقتی منافع واقعاً منافع ملی هستند که با هویت ملت در تعارض نباشند، والا آنجایی که ما چیزی را به عنوان منافع ملی در نظر می‌گیریم لکن هویت ملی را پایمال می‌کنیم، قطعاً اشتباه کرده‌ایم، این منافع ملی نیست.» (بیانات رهبری، ۱۳۹۶/۳/۲۲)

به همین دلیل نگارندگان به بررسی هویت ملی در سند ششم توسعه پرداختند. سؤال اصلی این مقاله آن است که «هویت ملی مطابق نظر آیت‌الله خامنه‌ای چگونه در سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه بازتاب داشته است؟» برای پاسخ به این سؤال نیازمند آن هستیم که ابتدا تعریف هویت ملی را در اندیشه ایشان بیان کرده و سپس مؤلفه‌های هویت ملی از نقطه نظر ایشان را استخراج کنیم، لذا سؤالات فرعی مقاله بدین صورت است:

۱. هویت ملی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای به چه معناست؟

۲. هویت ملی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای چه مؤلفه‌هایی دارد؟

این مقاله از روش تحلیل محتوای متن محور و مقوله‌ای بهره برده است. برنارد برلسون تحلیل محتوا را «روشی برای مطالعه عینی، کمی و سیستماتیک فرآورده‌های ارتباطی (محتوای آشکار پیام) جهت رسیدن به تفسیر» (کرپیندورف، ۱۳۸۳: ۲۵-۲۶). تعریف کرده است. در روش تحلیل محتوای مقوله‌ای، ابتدا متن موردنظر (انواع پیام‌ها) را به اجزایی تجزیه می‌کنند سپس اجزا را به طبقاتی تقسیم می‌نمایند و با شمارش فراوانی هر طبقه، درصد آن‌ها را مشخص و در پایان آن درصدها را تحلیل می‌کنند. در این مقاله نیز ابتدا در قسمت چارچوب تحلیلی، شاخص‌های هویت ملی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای استخراج شده است. سپس بندهای سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه با توجه به این شاخص‌ها پالایش شده‌اند. در این مرحله فیش‌های پالایش شده ذیل هر کدام از شاخص‌ها در یک دسته‌بندی جزئی‌تر قرار می‌گیرد. در نهایت با کمک کدگذاری انجام شده به جمع‌بندی و نتیجه‌گیری از مطالب خواهیم پرداخت. بررسی سیاست‌های کلان توسعه از نگاه آیت‌الله خامنه‌ای مسبوق به سابقه نبوده است. بیش‌ترین مقالاتی که در این زمینه نگارش شده است مربوط به استخراج رویکرد ایشان در زمینه هویت ملی بوده است. نوآوری این مقاله در آن است که این رویکرد را در یکی از سیاست‌های بالادستی بررسی می‌کند. در زمینه بررسی هویت ملی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای می‌توان به مقاله «مؤلفه‌های هویت اسلامی و ایرانی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای» نوشته مرشدی زاده، «بررسی مفهوم هویت و منافع ملی و رابطه بین آن‌ها در اندیشه مقام معظم رهبری» نوشته گوهری مقدم، فیضی و باباهادی و «ناسیونالیسم و هویت ملی در اندیشه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای» نوشته افتخاری، اسدی و نزهت اشاره کرد.

تعریف مفاهیم

۱-۱- هویت

دهخدا معنی لغوی هویت را تشخص (دهخدا، ۱۳۷۳، ۱۴: ۲۰۸۶۶) و معین نیز آن را به معنی هستی، وجود و آنچه موجب شناسایی شخص می‌شود تعریف کرد. (معین، ۱۳۶۳، ۴: ۵۲۲۸).

تعریف هویت در معنای اصطلاحی را افتخاری این‌چنین بیان می‌کند: «هویت، شناختن و شناساندن است و دو وجه دارد: یکی شناخت خود در ارتباط در چیزی؛ و دیگری شناساندن خود بر اساس آن چیز به دیگران». (افتخاری، ۱۳۸۳: ۱۰۳) فوزی هویت را آن بخش اصلی از شخصیت انسان می‌داند که هنگامی که عینیت یافت، آن فرد می‌تواند موضع خود را در برخورد با جهان و دیگران و خویشن به‌صورت واضح مشخص کند. (فوزی، ۱۳۸۵: ۱۹-۲۰). الطایی در تعریف هویت می‌گوید هویت عبارت است از مجموعه خصوصیات و مشخصات اساسی اجتماعی، فرهنگی، روانی، زیستی و تاریخی که بر ماهیت و ذات گروه به معنای یگانگی یا همانندی اعضای آن با یکدیگر دلالت می‌کند و آنان را در یک ظرف زمانی و مکانی معین به‌طور مشخص از سایر گروه‌ها و افراد متعلق به آن متمایز می‌شوند. (الطایی، ۱۳۷۸: ۱۳۹) بنابراین هویت آن چیزی است که می‌توان معادل شخصیت فرد تعریف کرد و آن را عامل غیریت یافتن فرد از عناصر دیگری و محیطی دانست.

۲-۱- هویت ملی

یوسفی در تعریف هویت ملی آن را عاملی می‌داند که افراد یک جامعه به‌وسیله آن نوعی منشأ مشترک در خود احساس کنند. (قربانی، ۱۳۸۳: ۶۶) اما بهترین تعریف آن است که هویت ملی را نوعی احساس تعلق و تعهد اعضای جامعه به نمادهای فرهنگی شامل هنجارها، ارزش‌ها، زبان، دین، ادبیات و تاریخ می‌داند و معتقد است که این نمادها باعث می‌گردد که جوامع تمایز خود را از دیگران احساس کنند و این عاملی در تقویت همبستگی ملی در میان آن‌ها می‌شود. (نزهت، افتخاری، اسدی، ۱۳۹۳: ۲۳)

هویت ملی مقوله‌ای است که باید در حد تعادل قرار گیرد بدین معنی که نه چنان در جامعه یک کشور، بی‌ارزش باشد که شهروندان آن کشور هیچ احساسی نسبت به میهن خود

نداشته باشند و نه‌چندان به‌صورت افراطی موردتوجه قرار گیرد که باعث قوم‌گرایی و تجزیه‌طلبی در عرصه ملی گردد. زهیری در کتاب خویش می‌نویسد هویت ملی دارای عناصر سازنده‌ای مانند ارزش‌های ملی، دینی، جامعه‌ای و انسانی است. ارزش‌های ملی تمامی مشترکات فرهنگی اعم از سرزمین زبان نمادهای ملی سنت‌ها و ادبیات را شامل می‌شود. ارزش‌های دینی تمام مشترکات دینی و فرهنگ دینی را شامل می‌شود. ارزش‌های جامعه‌ای به اصول قواعد و هنجارهای اجتماعی نظر دارد و ارزش‌های انسانی به کلیه اصول و قواعد انسانی فارغ از هرگونه محدودیت اجتماعی نظر دارد. (زهیری، ۱۳۸۹: ۲۰۱) در پایان می‌توان این‌گونه نتیجه گرفت که عناصر هویت ملی عامل همبستگی میان جامعه و عامل تمایز جوامع با یکدیگر می‌شود.

۳-۱- بازتاب

بازتاب در معنای لغوی به معنی برگشت یا انعکاس و در معنای مجازی به معنی اثری است که از چیزی بر دیگران یا در محیط پدیدار شود. (معین، ۱۳۸۱: ۲۳۲) در این مقاله رویکرد نگارندگان به معنای دوم (انعکاس) نزدیک‌تر بوده و درصدد آن هستند که انعکاس دیدگاه‌های آیت‌الله خامنه‌ای در موضوع هویت ملی را در سیاست‌های کلان برنامه ششم بررسی کنند. بدین منظور چارچوبی تحلیلی در این‌باره به شکل زیر طراحی شده است که مبتنی بر تحلیلی منطقی و ماهوی است. اگر پدیده «الف» پدیده‌ای مستقل و پدیده «ب» مصداق بازتاب آن به شمار آید آنگاه:

۱. اگر «ب» کاملاً تابع «الف» باشد بدین‌صورت که مفهوم «ب» دارای تساوی با مفهوم «الف» باشد، آن بازتاب «کلی» است.^۱
۲. اگر «ب» تابع «الف» باشد بدین‌صورت که تمامی مفهوم «ب» ذیل مفهوم «الف» قرار گیرد، ولی همه مفهوم «الف» را شامل نمی‌شود. آن بازتاب «جزئی» است. در علم منطق به این نسبت دو مفهوم عموم و خصوص مطلق می‌گویند.
۳. اگر مفهوم «ب» در برخی از مفاهیم با مفهوم «الف» منطبق باشد و در برخی دیگر هیچ اشتراکی میان دو مفهوم نباشد، بازتاب آن «ناقص» است. در علم منطق این نسبت را عموم و خصوص من وجه می‌گویند.

۴. اگر میان مفهوم «ب» با مفهوم «الف» هیچ اشتراکی نباشد، بازتابی وجود ندارد. در علم منطقی این نسبت را «تباین» می‌نامند.

در این مقاله پدیده مستقل (الف) مؤلفه‌های ارائه‌شده هویت ملی از نگاه آیت‌الله خامنه‌ای و پدیده تابع (ب) سیاست‌های کلان برنامه ششم خواهد بود که در ادامه بعد از بیان شاخص‌های هویت ملی به بررسی بازتاب آن‌ها می‌پردازیم.

۱-۴- سیاست‌های کلان برنامه ششم توسعه

سیاست‌های کلان توسعه در جمهوری اسلامی سیاست‌هایی با اهداف میان‌مدت پنج‌ساله است که مسیر پیشرفت کشور را در این دوره مشخص می‌کند. این سیاست‌ها جز اسناد بالادستی در نظام ایران محسوب شده و مجمع تشخیص مصلحت نظام با همکاری سایر نهادهای مسئول به‌عنوان بازوی مشورتی رهبری آن را تنظیم می‌کند و در پایان توسط مقام رهبری به کلیه نهادها جهت اجرا ابلاغ می‌گردد. سیاست‌های ششم توسعه برای سال‌های ۱۳۹۶-۱۴۰۰ است. این سیاست‌ها دارای (۸۰) بند است که شامل موضوعاتی مانند اقتصاد، فناوری اطلاعات و ارتباطات، امور اجتماعی، امور دفاعی و امنیتی، سیاست خارجی، حقوقی و قضایی، فرهنگی و علمی است.

۲- چارچوب تحلیلی: مؤلفه‌های هویت ملی

برای دست یافتن به شاخص‌های هویت ملی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای از مقاله «ناسیونالیسم و هویت ملی در اندیشه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای» (نزهت، افتخاری، اسدی: ۱۳۹۳) بهره گرفته‌ایم. این مقاله از رویکرد گفتمانی به مسئله هویت ملی نگریسته است و در آن ضمن بیان فرهنگ و ارزش‌های دینی به‌عنوان منابع هویت ملی، پنج شاخص تاریخ و موارث تاریخی، علم و دانش، خصال ملی، خط و زبان و اعتمادبه‌نفس ملی را به‌عنوان شاخص‌های هویت ملی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای استخراج کرده است. در ادامه این مقاله دو عنصر فرهنگ و ارزش‌های دینی را نیز نگارندگان به این مؤلفه‌ها اضافه می‌کنند که مختصری از آن بیان خواهد شد.

۱-۲- فرهنگ

اندیشمندان در تعریف فرهنگ آن را مجموعه‌ای از مناسک عام، شیوه‌های معماری، سنت‌ها، اعیاد، عرف‌ها، اسطوره‌ها می‌دانند. (حاجیان، ۱۳۷۹: ۲۰۵). در همین رابطه علیزاده در تعریف خود آن را اعمال و رفتارهایی کلی و گروهی می‌داند که در بین مردم رایج و متداول باشد، بنا به مقتضیات تکراری است، در تمام فعالیت‌های زندگی نقش دارد، فرد مشخصی آن‌ها را ابداع نکرده است و در محافل رسمی جای ندارد. (علیزاده، ۱۳۷۸: ۱۷۳-۲۰۲)

به همین دلیل آیت‌الله خامنه‌ای نیز فرهنگ را مهم‌ترین شاخصی می‌داند که ملت‌ها به وسیله آن شناخته شده و باعث تمایز آن‌ها از سایر ملت‌های دیگر می‌شود. از نظر ایشان فرهنگ نه تنها به عنوان یکی از شاخص‌های هویت ملی است، بلکه خود منبع آن به شمار می‌رود. (بیانات رهبری، ۱۳۷۷/۱۱/۱۳) ایشان معتقدند که هویت ملی با فرهنگ شکل می‌گیرد و این فرهنگ است که سرنوشت ملت‌ها را تعیین می‌کند. (بیانات رهبری، ۱۳۸۳/۳/۲۸)

ایشان با توجه به اینکه هر کشوری بنا بر شرایط جغرافیایی، اقلیمی و سایر عوامل گوناگون دیگر دارای خصوصیت و فرهنگ مختص به خود است، به این نکته اشاره می‌کنند که فرهنگ‌ها ذاتی نیستند، بلکه مربوط به تربیت‌ها و قابل تغییر هستند؛ بنابراین ایشان توصیه می‌کنند که باید خصال خوبی را که در ملت‌های دیگر وجود دارد را شناسایی کرده و از طریق فرهنگ و تربیت در ملت خود ایجاد کنیم. (بیانات رهبری، ۱۳۷۵/۹/۲۰-۱۳۸۸/۱۱/۱۳) ایشان برای رسیدن کشور به نقطه مطلوب فرهنگی پیشنهاد تنظیم یک نقشه مهندسی فرهنگی را می‌دهند که در آن وضع فرهنگی مطلوب کشور را تصویر کرده و اجزای متشکل آن را در مقابل خودمان ترسیم کنیم. بعد با مراقبت‌های به موقع درصدد اجرای آن برآییم. (بیانات رهبری، ۱۳۹۰/۳/۲۳).

۲-۲- ارزش‌های دینی

بعد از فرماسیون دینی که در غرب اتفاق افتاد و به تدریج دین و مذهب از وجه تأثیرگذار خود در عرصه عمومی جامعه غرب دور شد، دیگر کمتر کسی آن را به عنوان شاخص‌های هویت در جامعه دسته‌بندی می‌کرد؛ اما به گذشت زمان اندیشمندان غربی هم به این نتیجه رسیدند که نمی‌توان این عنصر مهم را نادیده گرفت. در همین زمینه روپسینگه می‌گوید:

«برخلاف تصور رایجی که وجود دارد مبنی بر اینکه بر اثر تجددگرایی دین محو شده است؛ اما دین به عنوان منبع اولیه معنا بخشی و هویت بخشی به بسیاری از مردم دنیا چون مسیحیان، مسلمانان، بوداییان و هندویان مطرح است» (روپسینگه، ۱۳۷۹: ۱۲۵)

وقوع انقلاب اسلامی در ایران در اصل واکنشی به این رویکرد سکولار بود، رویکردی که می‌خواست دین و مذهب را که یکی از مهم‌ترین عناصر هویتی ایران به شمار می‌رفت از عرصه اجتماعی دور کند. به همین خاطر آیت‌الله خامنه‌ای به عنوان رهبر انقلاب اسلامی، ارزش‌های دینی را یکی از مهم‌ترین شاخص‌های هویت ملی دانسته و آن را مؤثر بر سایر شاخص‌ها معرفی می‌کند.

با دقت در بیانات آیت‌الله خامنه‌ای می‌توان دریافت که در اندیشه ایشان مهم‌ترین رکن تشکیل‌دهنده هویت ملی، دین و اعتقادات است. ایشان هویتی را مطلوب می‌دانند که بر اساس فرهنگ دینی و اسلامی و تقوا شکل گرفته باشد. (بیانات رهبری، ۱۳۸۵/۸/۱۸-۱۳۸۱/۷/۱۷) از نظر ایشان جامعه بدون تقوا، جامعه‌ای بدون هویت است که ملت‌ها بر اثر انقطاع از دین دچار سردرگمی و ذلت می‌شوند. (بیانات رهبری، ۱۳۹۱/۳/۱۳)

۲-۳- تاریخ و مواریت تاریخی

میراث تاریخی و فرهنگی یک از عوامل مهم در شکل‌گیری هویت ملی مشترک میان شهروندان یک کشور است. در یک تعریف گسترده، میراث فرهنگی کلیه ابعاد فرهنگی هر نظام اجتماعی را در برمی‌گیرد که به نحوی خودآگاه یا ناخودآگاه ما را تحت تأثیر قرار می‌دهد و نشانه‌های تاریخ یک فرهنگ و یک ملت به شمار می‌رود. (ورجائوند، ۱۳۷۸: ۶۶) مواریت تاریخی شامل طیف گسترده‌ای از موضوعات از جمله دین، فرهنگ، علم و خصلت‌های ملی می‌گردد که در طول تاریخ به وجود آمده و هویت ملی را شکل داده است.

در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای دین و ملیت هیچ‌گاه مقابل یکدیگر قرار نگرفته و ایشان معتقدند که فرهنگ در طول تاریخ مانند ذره‌های الماس شکل گرفته است. (بیانات رهبری، ۱۳۷۳/۸/۱۱) آنچه در این مقاله مدنظر ماست مظاهر مادی مواریت تاریخی همچون آثار باستانی، سبک معماری و پوشش سنتی ایرانی است.

۲-۴- علم و دانش

علم یکی از مظاهر تمدن است. در دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای کشوری که دستش از علم تهی باشد، نمی‌تواند توقع عزت، استقلال، شخصیت، هویت، امنیت و رفاه داشته باشد. (بیانات رهبری، ۱۳۸۶/۶/۱۲) ایشان علم را پایه تمدن معرفی کرده و معتقد است داشتن علم باعث ایجاد عزت‌نفس و اعتمادبه‌نفس در ملت می‌شود. (بیانات رهبری، ۱۳۸۳/۱۰/۱۷) ایشان در همین رابطه می‌فرمایند: «احتیاج داریم به اینکه از لحاظ علمی پیشرفت کنیم، این نیاز قطعی ما است. اگر از لحاظ علمی پیشرفت نکنیم، تهدید دشمنان تمدنی ما و دشمنان فرهنگی و سیاسی ما، تهدید دائمی خواهد بود، آن‌وقتی این تهدید متوقف می‌شود یا خطرش کم می‌شود که ما از لحاظ علمی پیشرفت کنیم. بارها هم این حدیث شریف را خوانده‌ام که «الْعِلْمُ سُلْطَانٌ»؛ علم، قدرت است. از این نظر هم نگاه به نخبگان اهمیت پیدا می‌کند. نخبگان می‌توانند علم کشور را پیشرفت بدهند و کشور را به موضع اقتدار و عزتی برسانند که آسیب‌پذیری‌هایش کاهش پیدا کند.» (بیانات رهبری، ۱۳۹۷/۷/۲۵)

۲-۵- خصال ملی

همان‌طور که اشاره شد از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای هر ملتی ممکن است به خصلت‌هایی مشهور شود؛ اما این خصال ذاتی نیستند و در اثر شرایطی همچون آب‌وهوا، جغرافیا و جغرافیای سیاسی به وجود می‌آید و می‌توان به‌وسیله تربیت این خصال را تغییر داد. ایشان معتقدند باید خصلت‌های خوب کشورهای دیگر را مشاهده کرد و آن‌ها را در ملت ایران به وجود آورد. به‌عنوان مثال ایشان در سخنرانی خود می‌فرماید: «این روحیه شور و شوق را، میل به تحقیق را، کنجکاوی را، خسته نشدن و پیگیری کردن را، کار جمعی را باید در ملتمان به وجود بیاوریم.» (بیانات رهبری، ۱۳۸۸/۱۱/۳۱)

ایشان معتقدند که باید اخلاق و رفتار اسلامی را در جامعه ترویج کنیم تا آن‌ها جز خصوصیت‌های جامعه ما برشمرده شود. ایشان در همین رابطه می‌فرماید: «اخلاق رفتاری افراد جامعه؛ مثل انضباط اجتماعی، وجدان کاری، نظم و برنامه‌ریزی، ادب اجتماعی، توجه به خانواده، رعایت حق دیگران - این‌که دیگران حقی دارند و باید حق آن‌ها رعایت شود، یکی از خلیات و فضایل بسیار مهم است - کرامت انسان، احساس مسئولیت، اعتمادبه‌نفس ملی، شجاعت شخصی و شجاعت ملی، قناعت - یکی از مهم‌ترین فضایل اخلاقی برای یک

کشور قناعت است، و اگر امروز ما در برخی زمینه‌ها دچار مصیبت هستیم به خاطر این است که این اخلاق حسنه مهم اسلامی را فراموش کرده‌ایم - امانت، درستکاری، حق‌طلبی، زیبایی طلبی یکی از خلقیات خوب، زیبایی طلبی است؛ یعنی به دنبال زیبایی بودن، زندگی را زیبا کردن، هم ظاهر زندگی را و هم باطن زندگی را، محیط خانواده، محیط بیرون، محیط خیابان، محیط پارک و محیط شهر، نفی مصرف‌زدگی، عفت، احترام و ادب به والدین و به معلم، این‌ها خلقیات و فضایل اخلاقی ماست.» (بیانات رهبری، ۱۳۸۳/۹/۱۱)

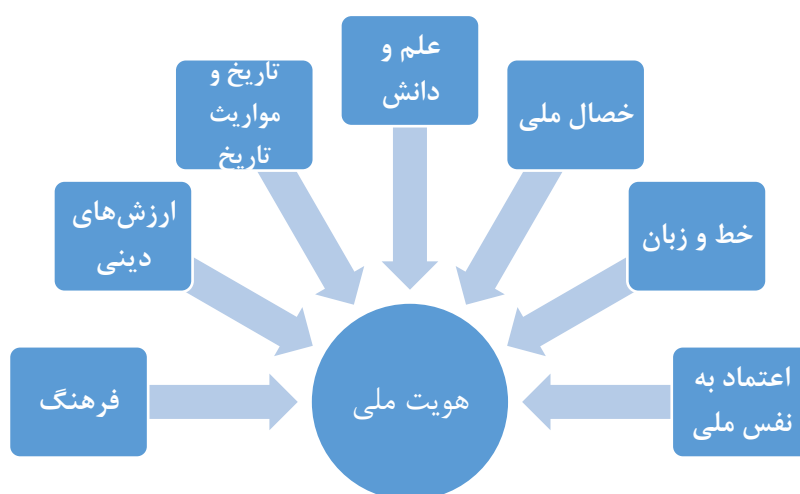
۲-۶- خط و زبان

زبان و آثار ادبی بُعد مهمی از میراث مکتوب هر ملت است. زبان نه تنها به عنوان یک محصول اجتماعی، ابزار و وسیله ارتباطات به شمار می‌رود، بلکه خود به عنوان بخشی از متن روابط اجتماعی محسوب می‌شود که در تولید و بازتولید فرهنگ و هویت ویژه هر جامعه نقش مهمی دارد. زبان یک ملت، نظام معنایی یک ملت است و ابزاری مهم برای حفظ و شکل‌گیری و انتقال فرهنگ به شمار می‌آید. در واقع زبان هر ملت تنها وسیله سخن گفتن و رفع نیازمندی‌های روزانه وی نیست، بلکه وسیله اندیشیدن، جهان‌بینی، عمل اجتماعی، هویت اجتماعی و روابط خرد و کلان با یکدیگر و با جهان پیرامون و با زمان‌های گذشته، حال و آینده است. (همتی، ۱۳۷۸، ۱۰۹-۱۲۳) آیت‌الله خامنه‌ای نیز علاوه بر آن که زبان و خط را یکی از نقاط برجسته و از شاخص‌های فرهنگی هر کشور می‌داند و معتقدند زبان کانال عمده انتقال فرهنگ است که لباس، آداب، دین، عقاید و باورهای اجتماعی را منتقل می‌کنند؛ لذا امروز قدرت‌های جهانی که می‌خواهند فرهنگ خودشان را منعکس و منتقل کنند، تلاش می‌کنند که زبان خودشان را در دنیا رایج کنند. (بیانات رهبری، ۱۳۷۲/۵/۱۲)

۲-۷- اعتماد به نفس ملی

آیت‌الله خامنه‌ای معتقدند که انقلاب اسلامی باعث شد اعتماد به نفس جامعه افزایش یابد و جامعه هویت در معرض خطر خویش را حفظ کند. ایشان می‌فرماید: «جامعه‌ای که دارای اعتماد به نفس ملی باشد، آن جامعه پیشرفت می‌کند. امروز ما اگر می‌خواهیم در میدان علم پیش برویم، در میدان سیاست پیش برویم، در میدان اقتصاد پیش برویم، اگر می‌خواهیم کارهای بزرگ انجام بدهیم، احتیاج داریم به جرئت و اعتماد به نفسی که انقلاب به یک ملت می‌دهد و به ما داد.» (بیانات رهبری، ۱۳۹۶/۳/۱۴)

از نظر ایشان کشورهایی که اعتماد به نفس لازمه را ندارند بیشتر در خطر سلطه پذیری هستند. ایشان معتقد است نظام سلطه، آن کشورهایی که ابتکار دارند، پیشرفت دارند، اعتماد به نفس دارند؛ عادات خودشان و رسوم خودشان و جهان بینی خودشان را منتقل می کنند به کشورهای زیر سلطه، آن ها هم قبول می کنند.

شکل (۱) مؤلفه های هویت ملی از منظر حضرت آیت الله خامنه ای (نزهت، افتخاری، اسدی، ۱۳۹۳)

با مشخص شدن مؤلفه های هویت ملی از منظر آیت الله خامنه ای، برای بررسی این مؤلفه ها در سیاست های کلان برنامه ششم، نیازمند آن هستیم که این شاخص ها را کدگذاری کرده و مفاهیمی که از مؤلفه در نظر داریم تبیین کنیم.

جدول شماره (۱) تبیین مؤلفه‌های هویت ملی از دیدگاه مقام معظم رهبری

مؤلفه	کد	مفهوم
فرهنگ	۱	مجموعه‌ای از آداب و مناسبات اجتماعی؛ قابل تغییر از طریق تربیت
ارزش‌های دینی	۲	مهم‌ترین رکن تشکیل‌دهنده هویت؛ فرهنگ و سایر عناصر مبتنی بر دین
تاریخ و موارث تاریخی	۳	معنای وسیعی دارد؛ ظواهر مادی موارث تاریخی مدنظر ماست
علم و دانش	۴	از مظاهر تمدن؛ بدون علم امکان عزت و استقلال و اعتمادبه‌نفس وجود ندارد
خصال ملی	۵	ویژگی‌های برجسته هر ملت؛ لزوم دریافت خصلت‌های خوب ملل دیگر
خط و زبان	۶	ابزار ارتباط و انتقال فرهنگ
اعتمادبه‌نفس ملی	۷	عامل پیشرفت و اثرگذاری ملی

۳- بررسی مؤلفه‌های هویت ملی در متن سیاست‌های کلان برنامه ششم توسعه

در قسمت قبل مشخص شد که مؤلفه‌های موردنظر مقام معظم رهبری در شکل‌گیری هویت ملی چیست. در این قسمت سعی می‌شود با بررسی متن سیاست‌های کلی برنامه توسعه و مطابقت آن‌ها با مؤلفه‌های ارائه‌شده، به این سؤال پاسخ دهیم که این شاخص‌ها چگونه در سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه بازتاب داشته است؟ این نکته را در نظر می‌گیریم که سیاست‌هایی که در هر مؤلفه بررسی می‌شود سیاست‌هایی است که نوعی از بازتاب آن مؤلفه را داشته است و باقی‌مانده از آن ۸۰ سیاست هیچ بازتابی از آن مؤلفه نداشته‌اند. در ضمن کلمات دارای خط مصداق اصلی موردنظر نگارنده در آن سیاست است که موردنظر قرار گرفته است.

۳-۱- فرهنگ

در این قسمت سعی شده است بندهایی که در ارتباط با مفاهیم فرهنگی هستند را بررسی کرده و نوع دلالت و بازتاب آن را بیان کنیم. مؤلفه فرهنگ یکی از پرشمارترین مؤلفه‌های مطرح‌شده در سیاست‌های برنامه ششم است که در ادامه به بررسی آن می‌پردازیم.

جدول شماره (۲) مؤلفه فرهنگ در سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه

مدرک	منبع	دلالت	نوع بازتاب	توضیحات
این مجموعه پس از بررسی‌های فراوان و مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام و بر پایه محورهای سه‌گانه «اقتصاد مقاومتی»، «پشتتازی در عرصه علم و فناوری» و «تعالی و مقاوم‌سازی فرهنگی» تنظیم شده است.	مقدمه پیام ابلاغ سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه	مهندسی فرهنگی	ناقص	استنباط نگارندگان از مقاوم‌سازی فرهنگی آن بوده است که ایشان به دنبال ترویج نکات مثبت فرهنگی و حذف نکات منفی بوده‌اند و این راه نیازمند مهندسی در عرصه فرهنگ است که رهبری به آن اشاره می‌کنند.
توسعه محتوا در فضای مجازی بر اساس نقشه مهندسی فرهنگی کشور تا حداقل پنج برابر وضعیت کنونی.	بند ۳۳	مهندسی فرهنگی، خصلت و هویت فرهنگی	جزئی	-----
ایجاد، تکمیل و توسعه شبکه ملی اطلاعات و تأمین امنیت آن، تسلط بر دروازه‌های ورودی و خروجی فضای مجازی و پالایش هوشمند آن و ساماندهی، احراز هویت و تحول در شاخص ترافیکی شبکه به‌طوری که ۵۰ درصد آن داخلی باشد.	بند ۳۴	مهندسی فرهنگی	ناقص	پالایش هوشمند، نشان از نیاز به مهندسی فرهنگی است.
فرهنگ‌سازی و ایجاد زمینه‌ها و ترتیبات لازم برای تحقق سیاست‌های کلی جمعیت.	بند ۴۵	مهندسی فرهنگی	جزئی	-----
اولویت دادن به ایثارگران انقلاب اسلامی در تسهیلات مالی و فرصت‌ها و امکانات و مسئولیت‌های دولتی و در صحنه‌های مختلف فرهنگی و اقتصادی.	بند ۴۷	مهندسی فرهنگی، خصلت و هویت فرهنگی، فرهنگ ایثار	ناقص	ایجاد احساس اولویت‌بخشی به ایثارگران نیازمند مهندسی فرهنگی و ترویج فرهنگ ایثار است.
هویت‌بخشی به سیمای شهر و روستا و بازآفرینی و روزآمدسازی معماری اسلامی ایرانی.	بند ۴۸	خصلت و هویت فرهنگی	جزئی	-----

مدروک	منبع	دلالت	نوع بازتاب	توضیحات
حمایت از صنایع دستی و صیانت از میراث فرهنگی کشور.	بند ۵۱	خصلت و هویت فرهنگی	جزئی	-----
تلاش شایسته برای تبیین ارزش‌های انقلاب اسلامی و دفاع مقدس و دستاوردهای جمهوری اسلامی.	بند ۶۸	مهندسی فرهنگی، خصلت و هویت فرهنگی	جزئی	تبیین ارزش‌های انقلاب اسلامی به عنوان عنصر مثبت فرهنگی نیازمند مهندسی فرهنگی برای ارزش‌دهی در عرصه عمومی است.
ارائه و ترویج سبک زندگی اسلامی - ایرانی و فرهنگ سازی دربارهٔ اصلاح الگوی مصرف و سیاست‌های اقتصاد مقاومتی	بند ۶۹	خصلت و هویت فرهنگی، مهندسی فرهنگی	کلی	-----
اجرای نقشهٔ مهندسی فرهنگی کشور و تهیهٔ پیوست فرهنگی برای طرح‌های مهم.	بند ۷۰	مهندسی فرهنگی	کلی	-----
حمایت مادی و معنوی از هنرمندان، نوآوران، محققان و تولیدکنندگان آثار و محصولات فرهنگی و هنری مقوم اخلاق، فرهنگ و هویت اسلامی-ایرانی.	بند ۷۱	خصلت و هویت فرهنگی، مهندسی فرهنگی	جزئی	کاربرد لفظ حمایت برای ترویج اخلاق و فرهنگ ایرانی - اسلامی نشان از مهندسی فرهنگی است.
حضور مؤثر نهادهای فرهنگی دولتی و مردمی در فضای مجازی به منظور توسعه و ترویج فرهنگ، مفاهیم و هویت اسلامی-ایرانی و مقابله با تهدیدات.	بند ۷۲	خصلت و هویت فرهنگی، مهندسی فرهنگی	کلی	-----
توجه ویژه به توسعه و تجلی مفاهیم، نمادها و شاخص‌های هویت اسلامی-ایرانی در ساختارهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور.	بند ۷۳	خصلت و هویت فرهنگی	کلی	

با تحلیل محتوای کمی متن ابلاغ‌شده از سوی آیت‌الله خامنه‌ای درخواست می‌یافت که واژه «فرهنگ» ۱۴ بار توسط ایشان به‌کاربرده شده است. با نگاهی دقیق‌تر می‌توان دریافت برخی بندها بدون آنکه مستقیماً به بحث فرهنگ اشاره داشته باشد، دلالت بر تعریف ما از فرهنگ می‌شود.

با بررسی این سند، دریافتیم مفاهیم فرهنگی موجود در برنامه ششم عمدتاً حول دو محور «مهندسی فرهنگی» در مورد مفاهیمی که اشاره به فرهنگ‌سازی و «خصیلت و هویت فرهنگی» برای مفاهیمی که اشاره به وجود نوعی فرهنگ که در طول تاریخ یا بر اثر انقلاب در میان مردم به وجود آمده است.

با بررسی مؤلفه فرهنگ دریافتیم که این مؤلفه بیشتر به شکل جزئی در سیاست‌های برنامه ششم توسعه بازتاب یافته است. بدین معنا سیاست‌ها بیشتر به این صورت بیان‌شده‌اند که به قسمتی از مقوله فرهنگ اشاره دارند.

۳-۲- ارزش‌های دینی

با دقت در سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه می‌توان حضور ارزش‌های اسلامی را در بسیاری از بندهای آن مشاهده کرد. بندهایی که ارتباط ملموس‌تری با این ارزش‌ها داشتند در جدول ذیل آمده است.

جدول شماره (۳) مؤلفه ارزش‌های دینی در سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه

مدرك	منبع	دلالت	نوع بازتاب	توضیحات
اتکا بر توانایی‌های انسانی و طبیعی و امکانات داخلی و فرصت‌های وسیع برآمده از زیرساخت‌های موجود در کشور و بهره‌گیری از مدیریت جهادی و روحیه انقلابی و تکیه بر اولویت‌های اساسی آمده در سیاست‌های کلی: «اصل ۴۴»، «اقتصاد مقاومتی»، «علم و فناوری»، «نظام اداری» و «جمعیت» و از همه بالاتر توکل به قدرت لایزال الهی می‌تواند ما را به‌رغم تمایل و اراده دشمنان عنود، با تحقق اهداف برنامه ششم در ارائه الگویی برآمده از تفکر اسلامی در زمینه پیشرفت که به‌کلی مستقل از نظام سرمایه‌داری جهانی است، یاری رساند.	پیام ابلاغ سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه	ارزش و فرهنگ مبتنی بر اسلام، (فرهنگ انبار و جهاد، اتکا به خداوند) ورود دین به عرصه اجتماعی	کلی	استفاده از تفکر اسلامی در زمینه پیشرفت نشان از ورد دین در عرصه اجتماعی است. دلالت‌های استخراج‌شده از متن نشانگر نوع بازتاب کلی است.

مدرک	منبع	دلالت	نوع بازتاب	توضیحات
تحقق کامل هدفمندسازی یارانه‌ها در جهت افزایش تولید، اشتغال و بهره‌وری، کاهش شدت انرژی و ارتقاء شاخص‌های عدالت اجتماعی.	بند ۱۴	ارزش و فرهنگ مبتنی بر اسلام، (عدالت و توجه به محرومان)	ناقص	-----
تقسیم‌کار و تعیین نقش ملی در مناطق، استان‌ها، نواحی و سواحل و جزایر کشور با رعایت الزامات آن در چارچوب سیاست‌های کلی مربوط، به‌منظور افزایش تولید ثروت ملی و حمایت دولت از سرمایه‌گذاری در مناطق کمتر توسعه‌یافته و روستایی.	بند ۱۹	ارزش و فرهنگ مبتنی بر اسلام، (عدالت و توجه به محرومان)	ناقص	-----
برنامه‌ریزی برای دستیابی به ضریب جینی ۰/۳۴	بند ۲۲	ارزش و فرهنگ مبتنی بر اسلام، (عدالت)	جزئی	ضریب جینی نشان از توزیع ثروت است که در اینجا به‌مثابه رعایت عدالت استنباط شد.
ارتقاء سلامت اداری و اقتصادی و مبارزه با فساد در این عرصه با تدوین راهبرد ملی مبارزه با فساد و تصویب قوانین مربوط.	بند ۳۹	ارزش و فرهنگ مبتنی بر اسلام، (مبارزه با فساد)	جزئی	-----
توانمندسازی و خوداتکائی اقشار و گروه‌های محروم در برنامه‌های مربوط به رفاه و تأمین اجتماعی.	بند ۴۱	ارزش و فرهنگ مبتنی بر اسلام؛ (عدالت و توجه به محرومان)	ناقص	-----
تقویت نهاد خانواده و جایگاه زن در آن و استیفای حقوق شرعی و قانونی بانوان در همه عرصه‌ها و توجه ویژه به نقش سازنده آنان.	بند ۴۶	ارزش و فرهنگ مبتنی بر اسلام؛ (حقوق شرعی)	جزئی	-----
اولویت دادن به اینارگران انقلاب اسلامی در تسهیلات مالی و فرصت‌ها و امکانات و مسئولیت‌های دولتی درصحنه‌های مختلف فرهنگی و اقتصادی	بند ۴۷	ارزش و فرهنگ مبتنی بر اسلام، (فرهنگ اینار و جهاد)	ناقص	-----
سامان‌بخشی مناطق حاشیه‌شین و پی‌شگیری و کنترل ناهنجاری‌های عمومی ناشی از آن.	بند ۴۹	ارزش و فرهنگ مبتنی بر اسلام، (عدالت و توجه به محرومان)	ناقص	-----
ارتقاء توان‌بازدارندگی کشور.	بند ۵۳	ارزش و فرهنگ مبتنی بر اسلام،	ناقص	-----

مدرک	منبع	دلالت	نوع بازتاب	توضیحات
		(جهاد و دفاع از نفس)		
تلاش شایسته برای تبیین ارزش‌های انقلاب اسلامی و دفاع مقدس و دستاوردهای جمهوری اسلامی.	بند ۶۸	ارزش و فرهنگ مبتنی بر اسلام، (ارزش‌های انقلاب اسلامی)	جزئی	-----
ارائه و ترویج سبک زندگی اسلامی-ایرانی و فرهنگ‌سازی درباره اصلاح الگوی مصرف و سیاست‌های اقتصاد مقاومتی.	بند ۶۹	ارزش و فرهنگ مبتنی بر اسلام، (دوری از اسراف)	جزئی	-----
حمایت مادی و معنوی از هنرمندان، نوآوران، محققان و تولیدکنندگان آثار و محصولات فرهنگی و هنری مقوم اخلاق، فرهنگ و هویت اسلامی-ایرانی.	بند ۷۱	ارزش و فرهنگ مبتنی بر اسلام	ناقص	-----
حضور مؤثر نهادهای فرهنگی دولتی و مردمی در فضای مجازی به‌منظور توسعه و ترویج فرهنگ، مفاهیم و هویت اسلامی-ایرانی و مقابله با تهدیدات.	بند ۷۲	ارزش و فرهنگ مبتنی بر اسلام	ناقص	-----
توجه ویژه به توسعه و تجلی مفاهیم، نمادها و شاخص‌های هویت اسلامی-ایرانی در ساختارهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور	بند ۷۳	ارزش و فرهنگ مبتنی بر اسلام، (ورود دین به عرصه اجتماعی)	جزئی	این بند با اشاره به توسعه شاخص‌هایی برگرفته از اسلام در عرصه اجتماعی، نشان از حمایت از ورود دین در عرصه عمومی است.
تحول و ارتقاء علوم انسانی به‌ویژه تعمیق شناخت معارف دینی و مبانی انقلاب اسلامی	بند ۷۷	علم دینی	کلی	-----
گسترش همکاری و تعامل فعال، سازنده و الهام‌بخش در حوزه علم و فناوری با سایر کشورها و مراکز علمی و فنی معتبر منطقه‌ای و جهانی به‌ویژه جهان اسلام و توسعه تجارت و صادرات محصولات دانش‌بنیان	بند ۷۹	امت اسلامی	ناقص	همکاری سازنده و فعال به‌ویژه با جهان اسلام نشان از رویکرد امت اسلامی است.

نگارندگان با بررسی این دسته از این سیاست‌ها، آن‌ها را در چهار دسته کلی تقسیم‌بندی کردند. آن دسته از ارزش‌ها یا رفتارهایی که برگرفته از اسلام بوده است همچون فرهنگ ایثار، عدالت و عدم اسراف، در دسته «ارزش و فرهنگ مبتنی بر اسلام»، آن دسته از مواردی که تأکید بر حضور دین در اجتماع دارد، در دسته «ورود دین به عرصه اجتماعی»، آن دسته از مواردی که بر تولید علوم انسانی تأکید دارد، در دسته «علم دینی» و آن دسته از مواردی که بر وجود امت اسلامی تأکید می‌کند، در دسته «امت اسلامی» قرار دادند. بررسی نوع بازتاب این مؤلفه در سیاست‌های برنامه ششم این نکته را مشخص می‌کند بیشترین بازتاب به صورت ناقص بوده است.

۳-۳- تاریخ و مواریت تاریخی

تعداد مواردی که در این سند به بحث تاریخ می‌پردازد محدود است.

جدول شماره (۴) مؤلفه تاریخ و مواریت تاریخی در سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه

مدرك	منبع	دلالت	نوع بازتاب	توضیحات
هویت‌بخشی به سیمای شهر و روستا و بازآفرینی و روزآمدسازی معماری اسلامی-ایرانی.	بند ۴۸	هویت تاریخی	کلی	-----
توسعه پایدار صنعت ایران گردی به گونه‌ای که ایران‌گردهای خارجی تا پایان برنامه ششم به حداقل پنج برابر افزایش یابد.	بند ۵۰	سودآوری مواریت تاریخی	ناقص	استنباط نگارندگان از ایران گردی تمرکز بر استفاده از مواریت تاریخی بوده است.
حمایت از صنایع دستی و صیانت از میراث فرهنگی کشور.	بند ۵۱	هویت تاریخی	کلی	-----

سیاست‌های برنامه ششم توسعه در عرصه تاریخ و مواریت تاریخی را می‌توان در دودسته تقسیم‌بندی کرد. یک دسته مواردی است که به «هویت تاریخی» اشاره دارد. دیگری به «سودآوری آثار تاریخی» اشاره می‌کند. بیشترین بازتاب در این مؤلفه کلی است. بدین معنا که علاوه بر آنکه مؤلفه‌ها به صورت کلی در سیاست‌ها آمده است.

۳-۴- علم و دانش

مؤلفه علم و دانش مانند دو مؤلفه فرهنگ و ارزش‌های دینی بیشترین بندهای سیاست‌گذاری را در بر دارد.

جدول شماره (۵) مؤلفه علم و دانش در سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه

مدرک	منبع	دلالت	نوع بازتاب	توضیحات
این مجموعه پس از بررسی‌های فراوان و مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام و بر پایه محورهای سه‌گانه «اقتصاد مقاومتی»، «پشتازی در عرصه علم و فناوری» و «تعالی و مقاوم‌سازی فرهنگی» تنظیم شده است.	پیام ابلاغ سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه	برتری علمی	کلی	-----
دانش‌بنیان نمودن صنایع بالادستی و پایین‌دستی نفت و گاز با تأسیس و تقویت شرکت‌های دانش‌بنیان برای طراحی، مهندسی، ساخت، نصب تجهیزات و انتقال فناوری به منظور افزایش خودکفایی.	بند ۱۷	تلفیق علم با صنعت و بازار	کلی	-----
دانش‌بنیان نمودن شیوه تولید و محصولات صنعتی و خدمات وابسته به آن، نشان‌سازی تجاری و تقویت حضور در بازارهای منطقه و جهان.	بند ۲۷	تلفیق علم با صنعت و بازار	ناقص	-----
اولویت دادن به حوزه‌های راهبردی صنعتی (از قبیل صنایع نفت، گاز، پتروشیمی، حمل‌ونقل، مواد پیشرفته، ساختمان، فناوری اطلاعات و ارتباطات، هوافضا، دریا، آب و کشاورزی) و افزایش ضریب نفوذ فناوری‌های پیشرفته در آن‌ها.	بند ۲۸	دستیابی به فناوری های علمی جدید	ناقص	حوزه‌های راهبردی نیازمند تسلط به علم و دانش روز دنیاست. به همین دلیل ذیل این مؤلفه قرار گرفته است.
افزایش سهم سرمایه‌گذاری زیر ساختی در حوزه فناوری اطلاعات و ارتباطات تا رسیدن به سطح کشورهای برتر منطقه.	بند ۳۷	برتری علمی	جزئی	فناوری جزئی از علم و دانش در نظر نگارندگان قرار دارد.
توسعه فناوری فضایی با طراحی، ساخت، آزمون، پرتاب و بهره‌برداری از سامانه‌های فضایی و حفظ و بهره‌برداری حداکثری از نقاط مداری کشور.	بند ۳۸	دستیابی به فناوری های علمی جدید	جزئی	-----
اولویت دادن به دیپلماسی اقتصادی باهدف توسعه سرمایه‌گذاری خارجی، ورود به بازارهای جهانی و دستیابی به فناوری برای تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی و سند چشم‌انداز.	بند ۶۰	دستیابی به فناوری های علمی جدید؛ تلفیق علم با صنعت و بازار	ناقص	-----

مدرک	منبع	دلالت	نوع بازتاب	توضیحات
ایجاد زمینه‌های لازم در جهت جلب سرمایه و توان علمی و تخصصی ایرانیان خارج از کشور در توسعه ملی و تأثیر بر سیاست‌های نظام سلطه در دفاع از منافع ملی.	بند ۶۲	جلب سرمایه‌های علمی	کلی	-----
دستیابی به رتبه اول منطقه در علم و فناوری و تثبیت آن با اهتمام به تحقق سیاست‌های کلی علم و فناوری.	بند ۷۴	برتری علمی	کلی	-----
توسعه علوم پایه و تحقیقات بنیادی، نظریه‌پردازی و نوآوری در چارچوب سیاست‌های کلی علم و فناوری و نقشه جامع علمی کشور: ۱- ساماندهی نظام ملی آمار و اطلاعات علمی، پژوهشی و فناوری جامع و کارآمد. ۲- تحول و ارتقاء علوم انسانی به‌ویژه تعمیق شناخت معارف دینی و مبانی انقلاب اسلامی.	بند ۷۷	تولید علم	کلی	کل بند اشاره به مؤلفه علم دارد.
تنظیم رابطه متقابل تحصیل با اشتغال و متناسب‌سازی سطوح و رشته‌های تحصیلی با نقشه جامع علمی کشور و نیازهای تولید و اشتغال.	بند ۷۸	تلفیق علم با صنعت و بازار	ناقص	-----
گسترش همکاری و تعامل فعال، سازنده و الهام‌بخش در حوزه علم و فناوری با سایر کشورها و مراکز علمی و فنی معتبر منطقه‌ای و جهانی به‌ویژه جهان اسلام و توسعه تجارت و صادرات محصولات دانش‌بنیان.	بند ۷۹	جلب سرمایه‌های علمی؛ تلفیق علم با صنعت و بازار	جزئی	-----
توسعه و ساماندهی نظام ملی نوآوری و حمایت از پژوهش‌های مسئله محور و تجاری‌سازی پژوهش و نوآوری؛ و توسعه نظام جامع تأمین مالی در جهت پاسخ به نیاز اقتصاد دانش‌بنیان.	بند ۸۰	تلفیق علم با صنعت و بازار	ناقص	-----

با بررسی بندهای مربوط به علم و فناوری، می‌توان آن‌ها را در پنج دسته «برتری علمی»، «تلفیق علم با صنعت و بازار»، «دستیابی به فناوری‌های علمی جدید»، «جلب سرمایه‌های علمی» و «تولید علم» جای داد. بیشترین نوع بازتابی که این مؤلفه در سیاست‌ها داشته است به‌صورت ناقص و کلی بوده است.

۳-۵- خصال ملی

این مؤلفه سعی دارد خصوصیات خاص جامعه ایرانی را تبیین کند و این رویکرد دربندهایی از سیاست برنامه ششم آمده است که در ادامه به بررسی آن می‌پردازیم.

جدول شماره (۶) مؤلفه خصال ملی در سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه

مدرک	منبع	دلالت	نوع بازتاب	توضیحات
اتکا بر توانایی‌های انسانی و طبیعی و امکانات داخلی و فرصت‌های وسیع برآمده از زیرساخت‌های موجود در کشور و بهره‌گیری از مدیریت جهادی و روحیه انقلابی و تکیه بر اولویت‌های اساسی آمده در سیاست‌های کلی: «اصل ۴۴»، «اقتصاد مقاومتی»، «علم و فناوری»، «نظام اداری» و «جمعیت» و از همه بالاتر توکل به قدرت لایزال الهی می‌تواند ما را به‌رغم تمایل و اراده دشمنان عنود، با تحقق اهداف برنامه ششم در ارائه الگویی برآمده از تفکر اسلامی در زمینه پیشرفت که به کلی مستقل از نظام سرمایه‌داری جهانی است، یاری رساند.	پیام ابلاغ سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه	خصلت فرهنگی ملی، (روحیه ایثار و جهاد) دستاوردهای ملی، (استقلال)	کلی	خوداتکایی، روحیه انقلابی، مدیریت جهادی، اقتصاد مقاومتی و استقلال بین‌المللی نمونه‌هایی از خصلت‌های ملی است که درصدد تعمیق آن سیاست‌گذاری شده است.
تقویت نهاد خانواده و جایگاه زن در آن و استیفای حقوق شرعی و قانونی بانوان در همه عرصه‌ها و توجه ویژه به نقش سازنده آنان.	بند ۴۶	خصلت فرهنگی ملی، (خانواده)	جزئی	حفظ نهاد خانواده یکی از مشخصات ملی است.
اولویت دادن به ایثارگران انقلاب اسلامی در تسهیلات مالی و فرصت‌ها و امکانات و مسئولیت‌های دولتی در صحنه‌های مختلف فرهنگی و اقتصادی.	بند ۴۷	خصلت فرهنگی ملی، (روحیه ایثار و جهاد)	ناقص	ارج نهادن به ایثارگران به عنوان خصوصیت ملی است.
تلاش شایسته برای تبیین ارزش‌های انقلاب اسلامی و دفاع مقدس و دستاوردهای جمهوری اسلامی.	بند ۶۸	دستاوردهای ملی	جزئی	دستاوردها به عنوان نمادهای برای ایجاد حس افتخار ملی مورد نظر است.
ارائه و ترویج سبک زندگی اسلامی-ایرانی و فرهنگ‌سازی درباره اصلاح الگوی مصرف و سیاست‌های اقتصاد مقاومتی.	بند ۶۹	خصلت فرهنگی ملی، (هویت ایرانی-اسلامی)	جزئی	-----
حمایت مادی و معنوی از هنرمندان، نوآوران، محققان و تولیدکنندگان آثار و محصولات فرهنگی و هنری مقوم اخلاق، فرهنگ و هویت اسلامی-ایرانی.	بند ۷۱	خصلت فرهنگی ملی، (هویت اسلامی-ایرانی)	ناقص	-----
حضور مؤثر نهادهای فرهنگی دولتی و مردمی در فضای مجازی به‌منظور توسعه و ترویج فرهنگ، مفاهیم و هویت اسلامی-ایرانی و مقابله با تهدیدات.	بند ۷۲	خصلت فرهنگی ملی، (هویت اسلامی-ایرانی)	ناقص	-----

مدرک	منبع	دلالت	نوع بازتاب	توضیحات
توجه ویژه به توسعه و تجلی مفاهیم، نمادها و شاخص‌های هویت اسلامی_ایرانی در ساختارهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور.	بند ۷۳	خصلت فرهنگی ملی، (هویت اسلامی_ایرانی)	کلی	-----

با دقت در سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه می‌توان این بندها را عمده‌تاً در دودسته قرارداد. این دودسته عبارت‌اند از «خصلت فرهنگی ملی» برای آن دسته از مواردی که به‌نوعی فرهنگ خاص که در جامعه ایران یافت می‌شود وجود دارد و دیگر «دستاوردهای ملی» برای دسته‌ای از موارد که اشاره به دستاوردهایی دارد که مردم ایران با عزم و تلاش بسیار به آن دست‌یافته‌اند و اکنون نوعی خصلت و امتیاز برای جامعه ایران محسوب می‌شوند.

۳-۶- خط و زبان

جدول شماره (۷) مؤلفه خط و زبان در سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه

مدرک	منبع	دلالت	نوع بازتاب	توضیحات
توسعه کمی و کیفی رسانه‌های فرامرزی با زبان‌های رایج بین‌المللی	بند ۶۱	استفاده از ابزار زبان در ترویج فرهنگ	جزئی	----

با بررسی سند تنها یک‌بند آن در مورد زبان سخن گفته است و آن‌هم در مورد لزوم استفاده از زبان‌های رایج بین‌المللی در رسانه‌های فرامرزی است. نوع بازتاب این مؤلفه در سند نیز به‌صورت جزئی بوده است.

۷-۳- اعتماد به نفس ملی

جدول شماره (۸) مؤلفه اعتماد به نفس ملی در سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه

مدرک	منبع	دلالیت	نوع بازتاب	توضیحات
این مجموعه پس از بررسی‌های فراوان و مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام و بر پایه محورهای سه‌گانه «اقتصاد مقاومتی»، «پشتتازی در عرصه علم و فناوری» و «تعالی و مقاومت‌سازی فرهنگی» تنظیم شده است	پیام ابلاغ سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه	اتکا به توانایی‌های داخلی دستیابی به جایگاه برتر کشور؛ برتری علمی	ناقص	شرط لازم برای تحقق این ۳ محور حفظ و تقویت اعتماد به نفس ملی است.
اتکا بر توانایی‌های انسانی و طبیعی و امکانات داخلی و فرصت‌های وسیع برآمده از زیرساخت‌های موجود در کشور و بهره‌گیری از مدیریت جهادی و روحیه انقلابی و تکیه بر اولویت‌های اساسی آمده در سیاست‌های کلی: «اصل ۴۴»، «اقتصاد مقاومتی»، «علم و فناوری»، «نظام اداری» و «جمعیت» و از همه بالاتر توکل به قدرت لایزال الهی می‌تواند ما را به‌رغم تمایل و اراده دشمنان عنود، با تحقق اهداف برنامه ششم در ارائه الگویی برآمده از تفکر اسلامی در زمینه پیشرفت که به کلی مستقل از نظام سرمایه‌داری جهانی است، یاری رساند	پیام ابلاغ سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه	اتکا به توانایی‌های داخلی، داخل، استقلال ملی	کلی	خودکفایی و استقلال بین‌المللی نمونه‌هایی از اعتماد به نفس ملی است.
توسعه پیوندهای اقتصادی و تجاری متقابل و شبکه‌ای کشور به ویژه با کشورهای منطقه آسیای جنوب غربی، تبدیل شدن به قطب تجاری و ترانزیتی و انعقاد پیمان‌های پولی دو و چند جانبه با کشورهای طرف تجارت در چارچوب بند های ۱۰، ۱۱ و ۱۲ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی	بند ۴	دستیابی به جایگاه برتر کشور؛ ترانزیت منطقه	جزئی	اینکه ملتی احساس کند توانایی تبدیل شدن به قطب منطقه دارد، نیازمند اعتماد به نفس ملی است.
دانش‌بنیان نمودن صنایع بالادستی و پایین‌دستی نفت و گاز با تأسیس و تقویت شرکت‌های دانش‌بنیان برای طراحی، مهندسی، ساخت، نصب تجهیزات و انتقال فناوری به منظور افزایش خودکفایی	بند ۱۷	اتکا به توانایی‌های داخلی	ناقص	-----
کسب جایگاه برتر منطقه در توسعه دولت الکترونیک در بستر شبکه ملی اطلاعات	بند ۳۲	دستیابی به جایگاه برتر کشور؛ توسعه دولت الکترونیک	جزئی	-----

مدرک	منبع	دلالت	نوع بازتاب	توضیحات
افزایش سهم سرمایه‌گذاری زیرساختی در حوزه فناوری اطلاعات و ارتباطات تا رسیدن به سطح کشورهای برتر منطقه	بند ۳۷	دستیابی به جایگاه برتر کشور؛ حوزه فناوری اطلاعات	ناقص	-----
افزایش توان دفاعی در تراز قدرت منطقه‌ای در جهت تأمین منافع و امنیت ملی با تخصیص حداقل ۵ درصد بودجه عمومی کشور برای بنیه دفاعی	بند ۵۲	دستیابی به جایگاه برتر کشور؛ توان دفاعی	جزئی	-----
دستیابی به رتبه اول منطقه در علم و فناوری و تثبیت آن با اهتمام به تحقق سیاست‌های کلی علم و فناوری	بند ۷۴	دستیابی به جایگاه برتر کشور؛ علمی	ناقص	-----

با بررسی سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه، می‌توان دریافت که مقوله اعتماد به نفس ملی در جای‌جای آن تبلور داشته است. در واقع وجود اعتماد به نفس ملی خود لازمه تهیه چنین سندی است. به‌طور کلی مواردی که به‌صورت ملموس به بحث اعتماد به نفس ملی اشاره دارد را می‌توان در دودسته «اتکا به توانایی‌های داخلی» و «دستیابی به جایگاه برتر کشور» جای داد.

۴- تحلیل یافته‌ها

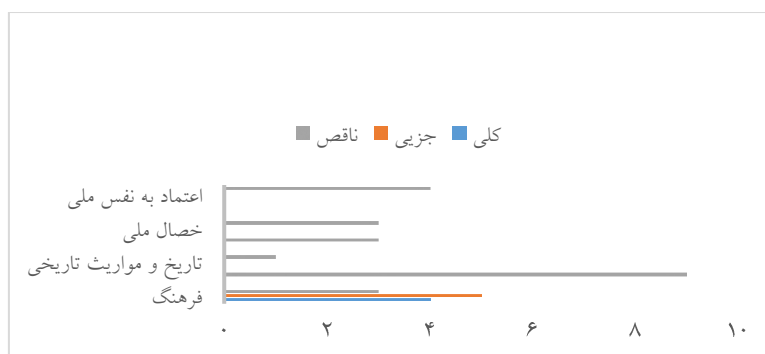
بعد از بررسی بندهای سیاست‌های برنامه ششم در این مرحله درصددیم تا تحلیل‌هایی که از بررسی سیاست‌ها به دست آوردیم را ارائه کنیم. مدرک‌هایی که با هرکدام از مؤلفه‌ها مرتبط شده بود، در یک دسته‌بندی موضوعی جدید قرار گرفت. در جدول شماره ۹ می‌توانید نتایج و فراوانی مؤلفه‌های رهبر انقلاب را در سیاست‌های برنامه ششم توسعه مشاهده کنید. باید اضافه کنم که کل سیاست‌های بررسی‌شده بر اساس این مؤلفه‌ها ۳۷ عدد بود. بدین منظور که ۴۳ سیاست دارای بازتاب چنین مؤلفه‌هایی نبودند.

جدول شماره (۹) محورهای استخراج‌شده از سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه

مؤلفه‌ها	سیاست‌ها	موضوعات فرعی	تعداد مدرک
فرهنگ	۱۲	مهندسی فرهنگی	۱۰
		خصلت و هویت فرهنگی	۹
ارزش‌های دینی	۱۷	ارزش و فرهنگ مبتنی بر اسلام	۱۵
		ورود دین به امور اجتماعی	۲
		علم دینی	۱
		امت اسلام	۱
		هویت تاریخی	۲
تاریخ و موارث تاریخی	۳	سودآوری آثار تاریخی	۱
		پرتری علمی	۳
علم و دانش	۱۳	تلفیق علم با صنعت و بازار	۶
		دستیابی به فناوری‌های علمی جدید	۳
		جلب سرمایه‌های علمی	۲
		تولید علم	۱
		خصلت فرهنگی ملی	۷
خصلت ملی	۸	دستاوردهای ملی	۲
		خط و زبان	۱
اعتماد به نفس ملی	۸	استفاده از ابزار زبان در ترویج فرهنگ	۱
		انکاب به توانایی‌های داخل	۳
		دستیابی به جایگاه برتر کشور	۶

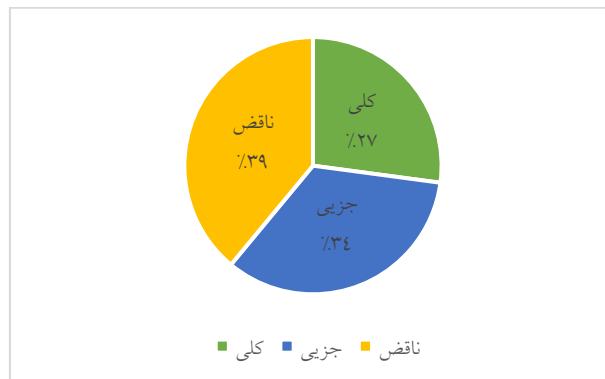
در جدول شماره (۱۰) به این نکته اشاره می‌کنیم که هرکدام مؤلفه‌های مطرح‌شده بیشتر چه نوع بازتابی بر سیاست‌های کلان برنامه ششم داشته‌اند.

جدول شماره (۱۰) نوع بازتاب مؤلفه‌ها بر سیاست‌های کلان برنامه ششم توسعه

در جدول شماره (۱۱) این نکته را بیان می‌کنیم که در مجموع هر کدام از انواع بازتاب به صورت مجزا چه میزان فراوانی داشته است.

جدول شماره (۱۱) میزان فراوانی هر کدام از انواع بازتاب‌ها

با توجه به جداول ارائه شده در مجموع می‌توان چنین تحلیل کرد که بیشتر مؤلفه‌های هویت ملی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای بر سیاست‌های کلان برنامه ششم توسعه بیشتر به ناقص بوده است. بدین منظور که بیشتر مؤلفه‌های بیان شده تنها عامل نگارش سیاست‌ها نبوده است ولی نقطه اشتراک با سیاست‌های داشته است.

نتیجه‌گیری

هدف اصلی ما برای نگارش این مقاله آن بود که بررسی کنیم عنصر هویت ملی در سیاست‌های توسعه ایران مورد نظر قرار گرفته است یا خیر؟ به همین منظور از سویی دیدگاه مقام معظم رهبری در مورد هویت ملی و از سوی دیگر سیاست‌های برنامه ششم توسعه را در نظر گرفته و نسبت آن‌ها را به یکدیگر سنجیدیم. بنابراین سؤال اصلی ما در این مقاله آن بود که موضوع هویت ملی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای در سیاست‌های کلان برنامه ششم توسعه – ابلاغی از سوی ایشان – چگونه بازتاب یافته است؟ برای پاسخ به این پرسش ابتدا به تعریف هویت ملی از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای پرداختیم و سپس مؤلفه‌های هویت ملی از منظر ایشان را در قسمت چارچوب تحلیلی معرفی کردیم. ۷ مؤلفه فرهنگ، ارزش‌های دینی، تاریخ و موارث تاریخی، علم و دانش، خصال ملی، خط و زبان و اعتماد به نفس ملی مؤلفه‌هایی بود که ما از بیانات رهبر انقلاب به عنوان شاخص برشمردیم. در قسمت بعد به

این امر پرداختیم که هر کدام از مؤلفه‌ها چه نوع بازتابی را در سیاست‌ها داشته‌اند و سیاست‌ها چه دلالتی از مفهوم مؤلفه‌ها را دریافت کرده‌اند. به همین منظور بندهای برنامه ششم را در ذیل مؤلفه‌ها تقسیم‌بندی نموده و به بررسی پرداختیم. در پایان به این نتیجه رسیدیم که مؤلفه‌های ارائه‌شده توسط مقام معظم رهبری در سیاست‌های کلان برنامه ششم توسعه به ۳ دسته ناقص، جزئی و کلی بازتاب داشته است. در میان این دسته‌های بازتاب، بیشترین میزان بازتاب بدین ترتیب بوده است: ناقص، جزئی و کلی. بر اساس آنچه از نوع بازتاب در قسمت تعریف مفاهیم ارائه کردیم، نتیجه آن می‌شود که این نوع بازتاب بدان معنا است که سیاست‌ها علاوه بر دارا بودن مؤلفه‌های هویتی ارائه‌شده، یا از عوامل دیگری بهره برده بودند یا جزئی از آن مؤلفه را تشکیل می‌دادند. مجموع سیاست‌هایی که دارای مؤلفه‌های ذکرشده بوده‌اند ۳۷ سیاست بودند و ۴۳ سیاست بازتابی از این مؤلفه‌ها نداشتند. بنابراین با توجه به این که حدود ۵۰٪ از سیاست‌ها دارای بازتاب مؤلفه‌های هویت ملی بودند می‌توان بیان کرد که سیاست‌های برنامه ششم توسعه دارای بازتاب هویت ملی بر اساس دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای است.

۱. نکته آن که وجود دو مفهوم عین یکدیگر در فضای واقعی کمتر قابل تصور است؛ بنابراین منظور ما از بازتاب کلی در این قسمت آن است که دو مفهوم به یکدیگر بسیار نزدیک و شبیه باشند.

کتاب‌نامه

۱. افتخاری، اصغر (۱۳۸۳) *اقلیت گرای دینی*، تهران: انتشارات تمدن ایرانی.
۲. الطایی، علی (۱۳۷۸) *بحران هویت قومی در ایران*، تهران: شادگان.
۳. بیانات حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای در سایت Khamenei.ir
۴. حاجیانی، ابراهیم (۱۳۷۹) «تحلیل جامعه‌شناختی هویت ملی در ایران و طرح چند فرضیه»، *فصلنامه مطالعات ملی*، دوره پاییز، شماره ۵.
۵. دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۳) *لغت‌نامه دهخدا*، جلد ۱۴ دوره جدید، تهران: دانشگاه تهران.
۶. روپسینگه، کومار (۱۳۷۹) *مدرنیزاسیون و خشونت*، ترجمه اصغر افتخاری، تهران: سفیر.
۷. رئوفی، محمود (۱۳۹۷) «مؤلفه‌های هویت دینی»، *دین و ارتباطات*، سال هفدهم، شماره اول و دوم.
۸. زهیری، علیرضا (۱۳۸۹) *جمهوری اسلامی و مسئله هویت ملی*، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۹. سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه ابلاغی مقام معظم رهبری.
۱۰. علیزاده ایبانه، مریم (۱۳۷۸) «جایگاه آداب‌ورسوم در فرهنگ»، *نشریه فرهنگ و جامعه*، شماره ۱.
۱۱. فوزی تویسرکانی، یحیی، (۱۳۸۵) *امام خمینی و هویت ملی*، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۱۲. قربانی، قدرت الله (۱۳۸۳) «*هویت ملی از دیدگاه شهید مطهری*»، *مطالعات ملی*، شماره ۱.
۱۳. کرپندورف (۱۳۸۳) *تحلیل محتوا مبانی روش‌شناسی*، ترجمه هوشنگ نایی، تهران: نشر نی.
۱۴. معین، محمد، (۱۳۸۱) *فرهنگ فارسی*، تهران: سپهر.

۱۵. نزهت، ابراهیم و افتخاری، اصغر و اسدی علیرضا، (۱۳۹۳) «ناسیونالیسم و هویت ملی در اندیشه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای»، پژوهشنامه انقلاب اسلامی (دانشگاه همدان)، دوره تابستان، شماره ۳.
۱۶. ورجاوند، پرویز (۱۳۷۸) پیشرفت و توسعه بر بنیاد هویت فرهنگی، تهران: شرکت سهامی انتشار.
۱۷. همتی، ماندانا (۱۳۷۸) «زبان و هویت فرهنگی»، مجموعه فرهنگ و جامعه، شماره ۱.